

УДК 159.99

М. О. Журавльова
доктор філософії в галузі психології
старший судовий експерт

*Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України*

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

У статті розглядається сучасна практика розрахунку суми компенсації моральної шкоди на підставі підходу В. П. Паліюка. Обґрунтовується можливість використання цього підходу у якості методики розрахунку моральної шкоди. Наведені основні критерії аналізу моральних страждань особистості відповідно до підходу В. П. Паліюка. Намічено подальший напрямок розвитку методики вивчення моральних страждань особистості.

Встановлення грошового еквіваленту моральних страждань є одним з найпопулярніших напрямків роботи експертів-психологів у сучасній Українській реальності, яка, здається, прагне травмувати свого громадянина на кожному кроці. Відповідно до «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» саме психологічна експертиза встановлює глибину та важкість страждань особистості та розраховує приблизну суму їх компенсації [1]. З 2010 року психологи під час проведення експертизи моральних страждань використовували формулу О. М. Ерделевського, яка була включена до Реєстру методик проведення судових експертиз [2, 3]. На початку 2016 року рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України вказана методика була виключена з Реєстру та внесена до Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури [4].

На теперішній час створення нової методики включено до плану наукових розробок секції судово-психологічної експертизи, але фактично вже 2 роки експерти вирішують питання розрахунку моральної шкоди без наявності відповідної методики у Реєстрі. При цьому експертна практика стикається з необхідністю дослідження моральної шкоди кожного дня. Після виключення методики О. М. Ерделевського з Реєстру проведення розрахунків за його формулою стало вже не тільки не актуально, а і вкрай неефективно, з точки зору захисту висновків експертів у судовому процесі. Використання експертами-психологами методики О. М. Ерделевського і раніше піддавалося великим нападам у суді, а після її виключення з Реєстру ситуація ще більше погіршилася, її використання почало приводити до фактичного нівелювання думки експерта як одного з джерел доказів [5].

У зв'язку з цим ще у січні 2016 року експерти-психологи ОНДІСЕ встановили мету екстреного закриття пролому у методологічному забезпеченні судово-психологічної експертизи моральної шкоди у польових умовах.

Незважаючи на велику кількість сучасних дослідників з проблеми компенсації моральної шкоди (С. М. Антосик, Д. В. Боброва, М. І. Гошовський, С. Е. Демский, О. В. Дзера, К. В. Дорошенко, О. М. Ерделевський, О. В. Каплина, О. М. Кокун, О. П. Кучинская, В. И. Манукян, В. П. Паліюк, Р. О. Стефанчук, А. Е. Шерстобитов, С. І. Шимон та інші), у Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, затвердженої наказом Міністерства юстиції України, на яку пропонується спиратися експертам-психологам, існує тільки два джерела, які містять у собі підходи по розрахунку моральної шкоди: О. М. Ерделевського та В. П. Паліюка [2, 4, 6].

В умовах, які склалися на той час, ми звернули увагу на можливість використання у своїй практиці підходу В. П. Паліюка, змістовність та глибока теоретична обґрунтованість якого, дозволяє назвати його справжньою методикою розрахунку моральної шкоди, хоча сам автор утримався від такого позначення своєї праці. Згадаємо, що методика у загально-науковому сенсі — це система операцій, процедур прийомів, направлених на отримання результату; алгоритм або план доцільного виконання дій; фіксована сукупність прийомів практичної діяльності, яка призводить до заздалегідь визначеного результату [7]. Підхід В. П. Паліюка в повній мірі відповідає цьому визначенню, тому експерти-психологи ОНДІСЕ почали його активне використання для обґрунтування експертних висновків, як повноцінну методику виконання експертиз.

В деяких аспектах методика В. П. Паліюка постає антагоністичною до методики О. М. Ерделевського, і якщо останній встановив конкретні середньостатистичні показники спричиненої шкоди (презюмовану шкоду), то В. П. Паліюк, посилаючись на законодавство, вказує, що на відміну від майнової шкоди, розмір якої встановлений законом, від регулювання чіткого обсягу відшкодування моральної шкоди законодавець відмовився, надавши це право суду, тому, на думку автора, звідси випливає, що дійсного розміру відшкодування немайнової шкоди не існує до тих пір, поки суд його не визначив [2, 6].

В. П. Паліюк вказує, що законодавче встановлення меж розміру моральної шкоди створює перешкоди в реалізації захисту прав людини для правозастосовної практики. На думку автора, встановлення мінімального або максимального розміру моральної шкоди порушує права потерпілого, який може оцінити втрати немайнового характеру вище чи нижче законодавчого рівня. Крім цього, щоб встановити межі розміру моральної шкоди, необхідно об'єктивне економічне обґрунтування, яке визначити неможливо, оскільки душевні страждання, біль не мають еквівалента. У цьому випадку виникає проблема визначення грошової вартості найменшого і найбільшого (найдорожчого) блага, за змістом — вартість людського життя, честі [6].

Суттєвим моментом для визначення обсягу (розміру) відшкодування моральної шкоди, є встановлення критеріїв, за якими можливо знайти потрібну величину заподіяної шкоди, але законодавець не встановлює будь-яких

правил застосування критеріїв визначення розміру моральної шкоди, а надає це питання на розсуд суду [6].

В. П. Паліюк вказує, що, встановлюючи розмір грошового еквіваленту моральних страждань особистості, необхідно врахувати усі фактори, які мають місце у кожному окремому випадку та впливають на формування *дійсного* розміру спричиненої моральної шкоди. Так він виділяє загальні та приватні критерії [6].

До загальних критеріїв, які застосовуються до всіх категорій справ і без яких неможливо встановити ступінь моральної шкоди та її розмір, відповідно до підходу В. П. Паліюка, відносяться:

1. Суть позовних вимог (один з головних показників, оскільки тільки потерпілий, як ніхто інший, може оцінити обсяг завданих моральних, фізичних страждань, глибину переживань, втрати немайнового характеру). На підставі цього потерпілий вказує суму, що підлягає стягненню, однак вона є умовною, остаточний її розмір встановлює суд.

2. Характер діяння особи, яка заподіяла шкоду і ступінь провини відповідача — це відношення заподіювача шкоди до своїх протиправних дій і їх наслідків. Особа має усвідомлювати як протиправний характер своєї поведінки, так і можливість шкідливих наслідків. При цьому, В. П. Паліюк підкреслює, що вина в цивільному праві служить лише підставою для відшкодування шкоди, але ні форма провини, ні її тяжкість (ступінь), за загальним правилом, на розмір відповідальності та кваліфікацію правопорушення не впливають.

3. Глибина моральних і фізичних страждань: незначна душевна або фізична біль; значна; сильна і руйнівна біль як для душевного, так і для фізичного стану потерпілого.

4. Характер і ступінь моральних і фізичних страждань (легкі, середні, тяжкі).

5. Тривалість втрат немайнового характеру (короткочасні, тривалі, довічні).

6. Значимість втрат (надолужуванні або непоправні).

Приватні критерії, в свою чергу, відповідають окремим випадкам спричинення моральних страждань.

До приватних критеріїв за допомогою яких можливо визначити розмір моральної шкоди, пов'язаної з посяганням на життя та здоров'я відносяться наступні: вид скоєного злочину; спосіб вчинення злочину (наприклад, з особливою жорстокістю); суб'єктивна сторона злочину (вина), тобто розмір моральної шкоди може змінюватися в залежності від ступеня вини особи, яка вчинила протиправне діяння; соціальний стан потерпілого (замах на життя або заподіянням тілесного ушкодження державному діячові, вчинена у зв'язку з його державною діяльністю, повинна бути вище, ніж для особи без виконання таких обов'язків).

Приватні критерії, за допомогою яких можливо визначити розмір моральної шкоди при зазіханнях на свободу та особисту недоторканність:

порушення нормальних життєвих зв'язків, обсяг порушених прав; погіршення відносин з оточуючими людьми; час перебування під слідством або судом; особливості перебування під вартою; тортури або нелюдське чи таке, що принижує його гідність, поводження чи покарання; наявність повідомлень в засобах масової інформації про «протиправні» діяння потерпілого; особливості потерпілого.

Приватні критерії, за допомогою яких можливо визначити розмір моральної шкоди при зазіханнях на честь, гідність та ділову репутацію: характер розповсюджуваних відомостей; громадська оцінка фактичних обставин (за думкою автора, суд повинен керуватися громадською оцінкою фактичних обставин, що викликали дискомфорт, а не суб'єктивним сприйняттям потерпілого); регіон поширення відомостей; повторюваність інформації (тираж друкованої продукції); «тривалість життя» джерела інформації (наприклад, тривалість «життя» газети менша, ніж журналу та книги); посадова становище особи; індивідуальні особливості потерпілого; непристойність форми, в якій дається оцінка людини; наслідки: зміни у тілесній сфері потерпілого (захворювання, пов'язані з розповсюдженням таких відомостей), зміни в суспільному, соціальному або сімейному житті (розлучення, звільнення з роботи, не обрання на виборну посаду) та ін. [6].

На цей час нами розглядається можливість доповнення підходу В. П. Палюка критеріями, за допомогою яких можливо проаналізувати страждання особистості у рідкісних випадках, які, проте, час від часу зустрічаються в нашій практиці. Наприклад, критерії визначення розміру моральної шкоди при порушенні прав потерпілих представниками правоохоронних органів під час розслідування.

При цьому, на нашу думку, можливість існування середніх показників у різних випадках спричинення моральної шкоди, що у свій час пропонував О. М. Ерделевський, має сенс у тих випадках, коли підекспертна особа керується рентними установками (бажанням отримати вигоду) або не своїми справжніми переживаннями, а думкою адвоката або інших третіх осіб. Але середні показники ні в якому разі не повинні мати імперативний сенс. Ми впевнені, що моральну відповідальність за сформовану суму моральної шкоди, яка рекомендується суду, повинен нести саме експерт, керуючись законодавством України, судовою практикою з питань відшкодування моральних страждань, принципів об'єктивності, неупередженості, розумності, справедливості та повноти дослідження, а не математичними формулами та розрахунками, які по своїй суті протирічать усьому світу психологічних явищ.

Перелік посилань

1. *Інструкція* про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 р. № 53/5 у редакції від 27.07.2015 № 1350/5) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

2. Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. 3-е изд., испр. и доп. Москва, 2004. 320 с.
3. *Ресстр методик* проведення судових експертиз Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://rmpse.minjust.gov.ua>.
4. *Про затвердження* переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз: наказ Міністерства юстиції України від 30.07.2010 № 1722/5. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10>.
5. Журавльова М. О. Особливості судової та експертної практики у справах, пов'язаних з встановленням грошового еквівалента моральної шкоди // Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. / КНДІСЕ Київ, 2016. Вип. 61. С. 522–530.
6. Палиюк В. П. Возмещение морального (неимущественного) вреда : моногр. 2-е изд., исп. и доп. Київ, 2000. 272 с.
7. *Електронная* библиотека Института философии РАН. Режим доступу: <https://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphilenc/document/HASH0155bcd6b6bbf52105689cb55>.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА

М. О. Журавлёва

В статье рассматривается современная практика расчета суммы компенсации морального вреда на основании подхода В. П. Палиюка. Обосновывается возможность использования этого подхода в качестве методики расчета морального вреда. Приведены основные критерии анализа нравственных страданий личности в соответствии с подходом В. П. Палиюка. Намечено дальнейшее направление развития методики изучения нравственных страданий личности.

METHODICAL BASICS OF MORAL HARM RESEARCH

M. Zhuravleva

The article considers the modern practice of calculating the amount of compensation for moral harm based on the V.Paliyuk's approach. The possibility of using this approach as a calculation procedure of moral damage is justified. The main criteria for the analysis of the moral suffering of a person are given in accordance with V.Paliyuk's approach. A further development direction of the studying methodology of moral suffering of a person is planned.